

سید محسن مصطفی زاده

منظوم پیامبر سیره نبوی

باز هم با همان کلام آشنا می‌توان آغاز کرد که از شعر گزیری و گزیری نیست حتی آن گاه که سخن از لحظه‌ای و لحظه‌هایی است که به استناد برگ‌های تاریخ در محضر نور وجود پیامبر اعظم (ص) می‌گذرد.

این نوشته مختصر گزارشی است از پژوهشی مفصل که به شنیده‌های منظوم رسول‌الله (ص) اختصاص یافته است. این پژوهش بر میانی شاعران و شعرشان در زندگی پیامبر (ص) از کتاب سیرت رسول‌الله (ص) ۱ مورد بررسی قرار گرفته است.

فارسی شده این کتاب خلاصه‌ای است از متن اصلی سیره النبوی که در آن، گاه به اختصار و گاه به تفصیل و به تناسب موقعیت از کسانی که در شرح سیرت رسول‌الله شعر گفته و در خدمت پیامبر (ص) قرائت کرده‌اند، سخن به میان آمد و در ضمن آن چند بیت به‌عنوان نمونه و در اکثر موارد موضوعات به‌ویژه اشعار به اصل متن سیره‌النبوی ارجاع داده شده است.

از جمله کسانی که در این کتاب از آنها شعری نقل شده، بعضی از شاعران مشهور و صاحب‌دیوان هستند همچون حسان بن ثابت، کعب بن زهیر، اعشی و بسیاری دیگر شاعرانی نامشهورند که به‌عنوان شاعر در جامعه خود شناخته نمی‌شدند، بلکه فقط در وضعیتی خاص به دفاع از جبهه مسلمانان و یا در مدح رسول‌الله (ص) و یا در ذم کفار قریش و در حمایت از فرهنگ و آیین تازه نازل شده ابیاتی سروده‌اند در مجموع نوع شعر و محتوای این گونه اشعار مبین موقعیت زمانی و مناسب وقایع

با تأیید و تشویق
پیامبر (ص) اشعرازی
همچون حسان
بن ثابت و عبدالله
بن رواحه مأمور
باشخوئی اشعار کفار
قریش می‌شوند.

شماره ۶۳
آردماه ۱۳۸۷

جاری در آن ایام بوده است که ضرورتاً در کتابی همچون سیره‌النبی بایستی از این گونه اشعار ذکر به میان می‌آمده است.

در این کتاب آنچه به‌عنوان شعر مطرح شده، بیشتر شرح و تفسیر و توضیح اخبار و سرگذشت زندگانی کسانی است که نامشان در ارتباط با رسول‌الله(ص) به میان آمده و در واقع بخش تکمیل‌کننده سیره رسول‌الله(ص) است و نحوه سلوک با شعر و شاعران را تجسم می‌بخشد. مسلم است که در این وقایع‌نگاری از دیدگاه مؤلف کتاب نیز می‌توان به شعر و شاعری و نقش آن در زندگانی پیامبر(ص) پی برد. البته در مآخذ تاریخی دیگر چه‌بسا به‌گونه‌ای دیگر به شعر و شاعری توجه شده باشد.

از جمله ویژگی‌های عمومی شعر عرب در عصر رسول‌الله(ص)، شرح احوال و یا شرح وقایع اتفاقیه و رگه‌هایی از تفاخر و مفاخره قبیله‌ای نسبت به قبیله دشمن و یا مدح قبیله دوست است. این تفکر جاهلی اگرچه به یمن آیین و فرهنگ اسلام و تشویق و ترغیب پیامبر(ص) رنگ شخصی و قبیله‌ای و تعصبی‌اش را تا حدودی از دست می‌دهد، در دوران مسلمان شدن شاعر نیز همچنان در رگ و ریشه او نفوذ دارد. مثلاً از مهم‌ترین و مشهورترین اشعار کعب بن زهیر (دومین شاعر بزرگی که پیامبر اکرم(ص) را مدح گفته است؛ یعنی قصیده «بانت سعاد» که به قصیده برده نیز شهرت یافته و یکی از زیباترین قصاید عرب است) بوی تعالیم اسلامی به مشام نمی‌رسد؛ زیرا اولاً این قصیده را هنگامی سروده که هنوز مسلمان نبوده است و ثانیاً سبک و سیاق قصیده‌سرایی تحت تأثیر تفکر و اندیشه حاکم بر شعر آن روزگار بیشتر به زیبایی کلام و قدرت و توان بیان تکیه داشته است. با وجود این، تشویق رسول‌الله(ص) از شاعر و این قصیده او موجب می‌شود تا مدت‌های مدید، شاعران مسلمان به تضمین و تخیس این قصیده روی آورده و یا به رقابت با آن بپردازند و در این رویکرد شاعرانه مضامین اعتقادی و اسلامی به شعر روی آورده و عشق به رسول‌الله(ص) در قصایدی که به تقلید از آن سروده می‌شود، موج بزند.

شعری که در خدمت بیان اندیشه‌های دینی و توحیدی و در مدح رسالت است، به مرور هم از کیفیت و هم از کمیت بیشتری برخوردار می‌شود و نوعی خاص از بیان شعری که اصطلاحاً «رجز» نام گرفته است رونق می‌یابد و با تأیید و تشویق پیامبر(ص) شاعرانی همچون حسان بن ثابت و عبدالله بن رواحه مأمور پاسخگویی اشعار کفار قریش می‌شوند.

رجز خوانی و رجز‌سرایی که جنبه نظامی و جنگی آن بعدها شکل متعارف نوعی شعر می‌شود، به هنگام مقابله‌های فیزیکی در میدان نبرد و در هنگامه‌های جنگ، تأثیر عنصر تعصب در روح و روان عرب آن دوران، از جمله وسایل مؤثر در تخریب نیروی روانی طرف مقابل محسوب می‌شده است. به‌گونه‌ای که گاه پاسخ‌گویی به دشمن قبل از این که به توان مندی شمشیر بستگی داشته باشد، به توان مندی بیان شاعر رجزخوان وابسته بوده است و گاه حتی قبل از فرود آمدن شمشیرهای دو گروه، شاعران هر گروه که موفق‌تر و مناسب‌تر شعری را سروده بودند، جنگ را به نفع خود به پایان می‌برده‌اند.

هجویه‌سرایی که موجب از میان بردن روحیه و شخصیت و بی‌آبرویی حریف می‌شده، از جمله مهم‌ترین ابزارهای سرکوب قبیله و اقوام متخاصم

بوده و به همین خاطر یکی از انواع پرکاربرد شعر جاهلیت قلمداد می‌شده است. شاعران به دلیل توانایی در سرودن هجویه همواره مورد توجه قبیله خود و دشمنی قبایل دشمن واقع می‌شده‌اند. این گونه از شعر به دلیل نقشی که در تخریب شخصیت کسی که هجو می‌شود و همچنین نقشی که در اعتبار شاعر و قبیله او داشته، در عصر جاهلیت و مقارن ظهور اسلام زیاد سروده می‌شده است.

دامنه اشعار هجویه تا عصر پیامبر نیز گسترده شده است و بعضی از شاعران قریش و قبایل دیگر در هجو پیامبر(ص) اشعاری سروده‌اند. یکی از این شاعران همین کعب بن زهیر است که پیامبر(ص) او را مهدورالدم اعلام می‌کند و پس از چندی آوارگی و طرد از سوی تمامی قبایل، به توصیه برادرش که قبل از او اسلام آورده است، با شعر «بانت سعاد» به خدمت پیامبر(ص) می‌رسد و مسلمان می‌شود و پیامبر(ص) او را مورد بخشش قرار می‌دهد و بر دی به او صلح می‌دهد. در چنین حال و روزی است که رسول‌الله(ص) به حسان بن ثابت می‌فرماید: «هج المشرکین فان جبرئیل معک» و یا در جایی دیگر و با شاعر یا شاعرانی دیگر می‌فرماید: «هجو قریشاً».

این کلمات در حکم دستورالعمل و جواز هجویه‌سرایی است که رسول‌الله(ص) به شاعران مسلمان می‌دهد تا در مقابل هجویه‌سرایی‌های مشرکین و دیگر کفار، مسلمان بتوانند از قدرت و توانایی بیان شعری خویش متناسب با حربه مشرکین عکس‌العمل نشان دهند.

از نمونه‌های محتوایی دیگر، اشعاری است با مضامین مدح و تمجید. این گونه از پرکاربردترین اشعار رایج در صدر اسلام و در میان شاعران مسلمان است. خوشبختانه نمونه‌های متعددی از این نوع شعر، به ویژه اشعاری که در مدح پیامبر اعظم(ص) سروده شده، از دستبرد ایام مصون مانده است.

البته اشعار مدیحه‌سرایی صرفاً اختصاص به مدح و تمجید و توصیف پیامبر(ص) نداشته، بلکه بیان رشادت‌ها و تأیید اندیشه‌های دین اسلام و تقویت افکاری که دین جدید بیانگر آن افکار بوده و یا کرد یاران و ایثارگران و مدح شهیدان راه خدا و... از جمله مضامین مختلف آن بوده است. تأیید شرع و تشویق پیامبر اعظم(ص) موجب تقویت روحیه این گونه شاعران و گسترش این نوع شعر شده است. در کتاب سیرت رسول‌الله نمونه‌های متعددی در مورد هر یک از شعرهای مفاخره، رجز، هجویه، مدحیه و... نقل شده است و این نوشته به حکم منطقی دلالت تضمین، صرفاً جزئی از آن کل است.

از کسانی که نامشان با مختصری از شرح احوال و نمونه‌هایی از اشعارشان در کتاب سیرت رسول‌الله ذکر شده، از بعضی افراد چندین بار سخن به میان آمده است. آنها کسانی هستند که به مناسبت‌های مختلف اشعاری سرودند و شعرشان مورد توجه پیامبر(ص) بوده است و درباره آن از بیان رسول‌الله(ص) مطالبی نقل شده است. بعضی فقط یک‌بار به مناسبتی خاص شعرشان را در حضور قرائت کرده‌اند و بعضی هنگامی که به حضور پیامبر(ص) مشرف می‌شده‌اند، رسول‌الله(ص) سخنی در نقد و بررسی شعرشان بیان کرده است.

از جمله ویژگی‌های عمومی شعر عرب در عصر رسول‌الله(ص)، شرح احوال و یا شرح وقایع اتفاقیه و رگه‌هایی از تفاخر و مفاخره قبیله‌ای نسبت به قبیله دشمن و یا مدح قبیله دوست است.

در میان نامبردگان چهره‌هایی مشهور به شاعری هستند و در حقیقت از راه شعر به شهرت رسیده و مهم‌ترین شاخصه شناخت‌شان شاعری بوده است و بعضی دیگر چنین شهرتی نداشته‌اند. از سویی دیگر در میان این اشعار گاه قصیده‌ای مفصل به‌طور کامل و گاه فقط چندین بیت از قصیده و گاه حتی فقط یک بیت از شاعری روایت و بقیه آن به مأخذ اصلی کتاب سیره النبی ارجاع شده است. ۳. لذا در تدوین و پژوهش شعر و شاعری از دیدگاه رسول‌الله (ص) ضرورتاً به بیان وقایعی که موجب سرودن شعری شده، نیاز است.

در ارتباط با شعر و شاعری از دیدگاهی دیگر نیز به کتاب سیرت رسول‌الله (ص) می‌توان توجه کرد؛ اما قبل از آن باید به تنظیم چند فهرست مقدماتی به شرح زیر پرداخت:

الف: فهرست نام شاعرانی که به حضور پیامبر شرفیاب شده‌اند و تعداد دفعاتی که به این افتخار دست یافته‌اند.

ب: فهرست مضامین اشعار و طبقه‌بندی آن به دو بخش اشعار مدحی و اشعار هجوی.

ج: فهرست کمیت اشعار؛ یعنی، کدام شعر به طور کامل نقل و از کدام شعر فقط ابیاتی بیان شده است.

د: فهرست اشعاری که بدون نام شاعر در محضر پیامبر (ص) خوانده شده است.

ه: فهرست اشعاری که به طریق غیر معمول سروده شده است. مثل اشعاری که صل‌هایی نانشناس آنها را قرائت کرده است و یا اشعاری که به ارواح و نیروهای نامرئی منسوب است.

فهرست نام شاعرانی که در کتاب سیرت رسول‌الله (ص) شعرشان ذکر شده است:

۱- ابوطالب

۲- ابوسفیان

۳- ابوخیثمه

۴- ابوزید انصاری

۵- ابو عزه

۶- ابوبکر

۷- ابودجانه

۸- خواهر نصر بن حارث (نامش ذکر نشده است)

۹- اعشی

۱۰- ابن الزبیری

۱۱- اسود بن مطلب

۱۲- تمیم بن اسد الخزاعی

۱۳- بحیر بن زهیر ابی سلمی

۱۴- حضرت علی بن ابی طالب

۱۵- حضرت حمزه

۱۶- حسان بن ثابت

۱۷- جعفر بن ابی طالب

۱۸- خبیب

۱۹- زیدالخیل (رسول‌الله او را زیدالخیل نامیدند)

۲۰- زن ابولهب

۲۱- زبرقان بن بدر

۲۲- عمرو بن اہتم

۲۳- عمرو بن سالم

۲۴- عباس بن مرداس

۲۵- عمرو بن الجموح

۲۶- عبدالله حارث بن قیس

۲۷- عبدالله بن رواحه

۲۸- عبدالله بن انیس

۲۹- عصم بن ثابت

۳۰- هبیر بن ابی وهب المخزومی (همسر ام‌هانی دختر ابوطالب)

۳۱- هند (مادر معاویه)

۳۲- هند ائانه

۳۳- کنانه

۳۴- کعب بن الاشرف

۳۵- کعب بن زهیر

۳۶- کعب بن مالک انصاری

۳۷- اضاله

۳۸- فروه بن مسیک المرادی

۳۹- مالک بن منط

۴۰- محیصه

۴۱- معبد بن ابی معبد خزاعی

۴۲- مالک بن عوف

۴۳- ورقه بن نوفل (خویشاوند حضرت خدیجه و از جمله موحدان)

۴۴- نعمان بن عدی

۴۵- سعد بن عباده

۴۶- سعد بن ابی وقاص

این چهل و شش نفر مجموع افرادی هستند که سخن منظوم‌شان را پیامبر اعظم (ص) شنیده و درباره هر یک - چه آنهایی که شهرت شاعری داشته‌اند و چه آنهایی که از روحیه شاعرانه برخوردار بوده‌اند - واقعه و موضوعی در ارتباط با زندگی حضرت رسول‌الله (ص) در کتاب سیرت رسول‌الله (ص) نقل شده است. شرح و تفصیل این اجمال را می‌توان در کتاب در محضر نور از منظر شعر ملاحظه کرد. ۴

پانوش

۱. کتاب سیرت رسول‌الله (ص) مشهور به سیره النبی روایت عبدالملک بن هشام از زیاد بن عبدالله بکائی از محمد بن اسحاق المطلبی ترجمه و انشای رفیع‌الدین اسحاق بن محمد هملنی قاضی لبرقوه (۵۸۲-۶۳۲) با مقدمه و تصحیح اصغر مهدوی (در دو جلد)، انتشارات خوارزمی، چاپ سوم، شهریور ۱۳۷۷

۲. به طور کلی در شعر شاعران مخضرم؛ یعنی شاعران که هم در دوره جاهلیت و هم در دوره اسلامی شعر گفته‌اند، رویکرد تفاخر منشانه و تعصب‌ورزی قبیله‌ای و تکیه بر انساب قابل توجه است.

۳. چون رفیع‌الدین اسحاق بن محمد هملنی متن اصلی کتاب سیره النبی (ص) تألیف ابن اسحاق را به فارسی ترجمه کرده، به انشای خود و به انتخاب خود عمل نموده است. لذا در اکثر موارد به هنگام نقل اشعار فقط به چند بیت اکتفا کرده است.

۴. کتاب در محضر نور از منظر شعر که بررسی شنیده‌های منظوم پیامبر (ص) اختصاص دارد، تألیف نگارنده، به‌زودی منتشر خواهد شد.